

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Ր Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԽՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆ ԶՈՒՂԵԹՐՈՒԹԵՆԷ ՏԵԱՌՆ ԳԱՔՐԻՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԱՅՎԱԶՈՎՍԲԻ. —
ՆԱՄԱԿ ՄՈՄՃԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԱՂԱՅԻ.

Ձարասեր եւ չարանախանձ մարդիկ ինչպէս ամեն տեղ, ամառ, մեր ազգին մէջ ալ գտնուելովոր հայութեան անունը միայն ունին՝ զուրկամենեւին անոր գովելի եւ ընտիր կատարելութիւններէն, սկսեր են չորս դին եւրոպայի մէջ հրատարակել — որպէս յայտ է մերու մեր բարեկամաց առած նամակներէն — րէ Գաբրիել վարդապետին Պօլիս քիչ ժամանակ կենայուն պատճառն այն է որ երեսը նայող չեղաւ, ամեն կողմէն իրեն դէմ գանգատի աղաղակներ բարձրացան, մեղադրանք, յանդիմանութիւնք, կշտամբանք, սաստ, սպառնալիք տեղատարափ կարկտի պէս վրան բափքըմեցան, մինչ զի հարկ եղաւ, ստիպուեցաւ կորակոր ինքնահալած փախչելու ...

Այս խօսքերուն որջափ անհիմն, ստայօղ եւ
Գ.ՏԱՐԻ —, ՅՈՒՆԻՍ 1857.

չարանախանձ սրտերու զիտն ու արգասիք ըլլալը քաջածանօթ է մեր ընթերցողաց, վասն զի իրենք գուցէ մեզմէ լաւ գիտեն եւ լսած են, եւ Պօլսոյ երկու հարիւր հազար հոգւով եւ սրտով Հայկազն բնակիչքը ականատես եւ հանդիսադիր՝ կըլիշէն տակաւին, եւ անշուշտ բազում սիրով եւ խնդութեամբ այն օրերն պիտի յիշեն երկար ժամանակ, յորս քափօրապէս մեծաշուք համդիսիւ եւ տօնախմբութեամբ իբրեւ նոր Լուսաւորիչ ազգիս եւ պսակ պարծանաց եկեղեցիէ եկեղեցի, ժողովքէ ժողովք, տնէ տուն կը պտըտցընէին, կը գգուէին, կը գովէին, կը մեծարէին, կը պատուէին ինչպէս կը վկայեն բազմաթիւ նամակներ. եւ երբ այն հասարակաց տօնախմբութիւնն ու ցնծութիւնը քիչ մը դառնացընող բան մը կար՝ այն տխուր

մտածմունքն էր որ սիրելի վարդապետը պիտի չկարենար երկար առնել կենալ, զիրենք իր ներկայութեամբը մխիթարել, եւ բազմամամանակեայ կարօտնին լեցնել: Բայց այն իրաւացի ցան ալ քիչ մը մեղմողը նոյն վարդապետին ազգասիրական խոստմունքն էր, որով կը քաջալեր զիրենք եւ սրտերնին կը հանգչեցնէր երկու երեք ամիսէն կրկին գալստեան եւ երկարաւու տեսութեան գեղեցիկ յոյսեր տալով:

Մեր հոգեհարազատ եղբօր, անձկալի Հօր եւ սիրելի Վարդապետին բաժանման անտանելի ցաւը քիչ մը բերեցնողը իւր ազգակցացը սրտերուն վրայ ըրած փառաւոր յաղթանակը պատմող բարեկամաց ու ծանօթից բազմաթիւ գրութիւններն էին: Վերջին բոլորներաւ Մեծապատիւ եւ Ազգասէր Մոմճեան Մկրտիչ Աղայէն ալ զիր առինք, որ Արժանապատիւ Վարդապետին գովութիւնն ու սակաւ ժամանակեայ բնակութեանը վրայ իր ու հասարակաց տատիկ ցան ու կսկիծը յայտնելէն յետոյ, որով թշնամեաց գրախօսութիւնքը բոլորովին կը խայտառակին, նաեւ այժմեան այլ եւ այլ կարեւոր ազգային նիւթոց վրայ խօսելուն համար սիրով հոս կը հրատարակեմք բառադրառ, որ քեզ գրողին եւ քեզ գլին մեծ պատիւ կը ընէ: Այս գեղեցկահիւսնամակը կարդացած առնեն ինչ մեր մէկ ուրախութիւնն ալ այն եղաւ, որ նախընթաց քուերնուս մէջ երբոր կըսէինք ու կը հաստատէինք քեզ Մեծապատիւ Պարտիզպանեան Աւետիս Աղային պէտք ողջամիտ ու արդարասէր ծնողք ուրիշ շատ կը գտնուին ազգերնուս մէջ՝ չենք սխալիր եղեր:

Մկրտիչ Աղային նամակին մէջ՝ որուն պարզ ազգասիրական հոգով գրուած ըլլալուն վրայ ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ, մանաւանդ անոնք որ իւր ճշմարտասէր անկեղծ բնասորութիւնը մեզի պէս կը ճանչնան, յայտնի կը տեսնուի նախ քեզ որպիսի սիրալիր ընդունելութիւն գտեր է Արժանապատիւ Գաբրիէլ վարդապետը ազգէն, եւ երկրորդ ինչ մեծ եռանդն ու փափաք ունի ազգին լուսաւորեալ մասը Փարիզու Հայկազեան վարժարանը յոռին պահելու եւ օր ըստ օրէ պայծառացնելու, որուն մօտալուտ կործանումն ալ քեզ ի զիմաց Հայոց ազգին եւ քեզ կայսերութեան Գաղղիոյ տարիէ ի վեր ջննդադարիւր թշնամիք աշխարհագոյծ առնելէն: Սակայն ըստ անսուտ բանի Տարսուեան Փողոյն « Երէ Աստուած ի մեր կոյս է, ով իցէ մեր հակառակ. » վարժարանը քեզ ազգին լրութեանը կողմանէ ազգային ճանջցունեցաւ միաբերան, եւ խնամակալ ժողովի մը խնամոց՝ պաշտ

պանութեանն ու սիրոյն յանձնուեցաւ իբրեւ ազգային լուսաւորութեան եւ յառաջադիմութեան նուիրական վառարան մը, եւ քեզ Օսմանեան եւ Գաղղիոյ Վեհափառ Կայսերաց հրովարտակներով լանկործան հիմանց վրայ հաստատուեցաւ, ինչպէս որ յաջորդ բերթին մէջ պիտի ծանուցանեմք:

Այս անգամ Մկրտիչ Աղային նամակը միայն մէջ բերեմք.

« Պօլիս, 15 յունիս 1857 :

« Արժանապատիւ եւ Սրբաւուն Տէր,

« Անցեալները ձեր ցանկալի նամակը ընդունելով քեզ բառական մխիթարութիւն ունեցանք, բայց կարելի էր չգգայ եւ չկարեկցիլ ձեր տրտմաւոր վշտին՝ զոր ունեցար Գեղապատիւ Տէր Գաբրիէլ սիրելի վարդապետին հրաժեշտին վրայ, զոր բազում բախճութեամբ սրտի կըլիշէիք ձեր նամակին մէջ. արդարեւ նորին առ. մեզ ուղեւորութեան աւետօքը անմարք էր հրճուանաց զգացում չունենալ, բայց ձեր սրտառուջ արտասուաց զգացումն ալ անկարելի էր որ մեր սրտին չզարնէր: Վերջապէս հասաւ այն ցանկալի կէտը. գրկախառն ողջունեցիք մեր սիրելի վարդապետը, տեսանք, խօսեցանք, վայելեցինք, մխիթարուեցանք. եւ արդարեւ գտանք մեզի եւ մեր ազգին համար մէկ բանկազին եւ հագուստաւոր գանձ մը: Սիրելի էր մեզի իւր մեծահոգակ համբաւովն եւ անգուգական արդեամբքը, միայն իւր քաղցր կենցաղավարութեան եւ հեզամեքոյր բարոյիցը ճաշակը վայելած չէինք. անն նոյն բաղդն ալ ունեցանք, բայց ճիւղ միայն տասնըմէկ օր, ան ալ ճիւղ կշտապինդ. զի հագիւ քեզ միջոց ունեցաւ մայրաքաղաքիս շրջակայ արուարձանները ըստ բառականին այցելութիւն եւ շնորհաբերութիւն մատուցանել. եւ մենք ալ զիւղէ ի զիւղ Իսկիւտար, Պէյօղլու, Օրբաղիւղ, Խապիւղ ամենեւին հետը բողջի տալով գոգցեալ քիչ մը վայելեցիք եւ մխիթարուեցանք: Բայց վերջապէս զմեզ ալ խոր տրտմութեան մէջ բողջելով մեկնեցաւ ի Քէօն, խոստանալով անպատճառ որ երկու ամիսէն կրկին ի Պօլիս վերադառնայ, ուր ամենահարկաւոր տնօրէնութեանց վերայ խօսելիք եւ հաստատելիք ունինք:

Կըմնայ քիչ մըն ալ Վարժարանին վրայօք ձեր Սրբութեան տեղեկութիւն գրել. արդէն մայրաքաղաքիս մէջ Վարժարանին համար անհիմն գրախօսութեանց յարեք լսած եւ գուցէ հաւատացած ալ էիք քեզ մեր ազգայնոց ողջամիտ եւ ուղղադատ մասն ալ հաւատ ընծայած ըլլայ. ճիւղ ամենեւին. այդ կասկածն անգամ ջնջեցք ձեր սրտէն եւ մտքէն. մէկ քանի մեծահասակ աշակերտաց անտեղի գրուածքներովք, եւ կամ մէկ քանի նոցին

ծնողաց իրենց գաւազանները ետ կանչելովը, ոչ վարժարանը կրնան քանդել, եւ ոչ ձեր պատիւը եւ արդիւնքը կրնան եղծանել. ասոնց վրայով քանի քանի անգամ մեծագումար ժողովքներ եղան, որոց Գերապատիւ Տէր Գաբրիէլ վարդապետն ալ ներկայ էր. եւ նոյն ժողովոց մէջ մինչեւ հիմա խօսուած եւ տարածուած անտեղի եղելութիւնները մէջ բերելով, գանազան կողմնակցութեանց եւ բշխմանց գաղտնի հնարքները երեւան ելան, որով բովանդակ ազգասիրաց սիրտերը հանդարտելով, վարժարանին վրայ բոլոր ազգայնոց եռանդը վերստին արծարծեցաւ. եւ կրկին անգամ Խնամակալաց ժողովոյն հաստատութեան վրայ ջանք ընելով, վերստին տնօրէնութիւններ եղան. եւ նախկին որոշուած ուրը Խնամակալաց մէջէն Առաքել Էֆէնտին եւ Միսաբեան Նիկողոս աղան հրաժարած ըլլալուն՝ նոցին տեղը Գրիգոր աղա Օտեան, եւ Յակոբ աղա Սիրունեանը ընտրուեցան. եւ Մկրտիչ աղա Աղաթօնեանն ալ իւր եղբօր տեղօգնական ասելեցաւ. եւ այս ժողովակին ալ յատկապէս գրասենեակ, ատենադպիր եւ նախագահն ալ որոշուելով, սկսաւ իւր պաշտօնին եւ բռնելիք ընթացքին վրայ մեծաբաղձանօք աշխատիլ : Եւ նախ առաջին դրամական պիտոյք, եւ երկրորդ նորոգ աշակերտաց վերայ տնօրէնութիւն եւ ընտրութիւն, պայտեցի աշակերտաց բիւր գէր յիսունի լեցունելու ջանք, եւ այլն : Ասոնց վերայ ի հարկէ միւս բոլորակցներէլ եւ բարեկամներէլ ալ բաւական տեղեկութիւն գրուած ըլլալուն համար այս մեր գրածը բաւական համարելով, միայն ձեր վշտացած սիրտը քաջալերելու համար երկու խօսք ալ գրեմ :

« Սիրելի բարեկամ, մինչեւ հիմա շատ նեղութիւն եւ հոգ եւ կարօտութիւն քաշելնիդ աղէկ գիտցած եւ իմացած են բոլոր ազգայինք. եւ անհրաժեշտ պարտք համարած են անմիջապէս ատոր դարման մատուցանել ու ջանքի ամենեւին ջխնայել. մանաւանդ որ Փարիզի մէջ Ազգային Վարժարան հաստատելու ջանացօղ անձինքը՝ ինչ աստիճան իրենց պատիւը եւ արժեքը ճանչցօղ անձինք են. եւ կըկարծէր ուրեմն որ այն անձինքը այնքան ճգամբ ու եռանդեամբ ձեռք բերած ու հաստատած տունը բողոնն որ կործանի. նա մանաւանդ բոլոր աշխարհի առջեւ հրքան անհնարին նախատինքն է այսուհետեւ որ վերջապէս մէկ փոքրիկ վարժարան մը հաստատուն պահելու կարողութիւն չպիտի ունենանք եղբք : Ահա այս անարգ անունը եւ կեղտը մի կարծէր ամենեւին որ տեղի ունենայ աստուածային անհուն ողորմութեամբք. ուստի բոլորովին այսպիսի հոգերը ձեր սրտէն փարատելով, միայն համբերութեամբ ու եռանդեամբ մինչեւ հիմա ցուցուցած ու յարատեւած աշխատանքնուդ համեմատ ջանացէր

ձեր սիրելի պաշտօնը վարել ամենայն աջայրջութեամբ :

« Գերապատիւ Գաբրիէլ վարդապետին նետ գանազան խօսակցութիւններէն ի գտաւ, յատկապէս բռնադատեցի նաեւ խօսելու. ձեր անձնական պիտոյից ու օրինաւոր կերպիւ դարմանութեան վերայ. մանաւանդ որ Շիրինեան Նշան աղան նոյն օրերը Փարիզէն վերադառնալով, Վարժարանին վերայ խօսուած անհիմն եւ անտեղի խօսքերը մերժելով, բարեկարգութեան եւ մաքրութեան վրայով իւր աջքով տեսածները վկայելէն ետեւ, միայն ձեր դրամական եւ անձնական պիտոյիցը համար քաշած վիշտերնիդ մեզի՝ եւ մեզ նման սրտակից բարեկամներուդ բացատրեց. անոն այս առօրէ մենք ալ պարտաւորեցանք բռնադատել նորին Գերապատիւ Սրբութիւնը, որ մտերմաբար եւ կարեկից սիրով մեզի անպատրուակ կերպիւ ձեր քաշած կարօտութիւնը բացատրէ : Ահա այն ժամանակը մեր անկեղծ սիրոյն վրայ վստահելով, ցուցուց մեզի Գերապատիւ Սարգիս վարդապետին մէկ ինքնագիր նամակը, զոր Փարիզէն բաժնուէլէն ետեւ դրկած էիք նմա, յորում մեր սիրելի ձերունի ու պատկառելի Հայրը իւր վիշտերը ու նեղութիւնը ըստ իմիք կընկարէր, քեւ եւ անտրտունջ համբերութեամբ : Արդ նոյն կետին, ճշմարիտ կըսեմ, իմ սրտիս ալ մեծ ազդեցութիւն ու խորունկ տպաւորութիւն եղեւ. ուստի այս լեւայն ցաւը ի ժամուս միայն մեր սրտին վերայ տպաւորուած ըլլալը, եւ սորին դարմանին վրայօք մեծաջանիւք նկատօղ ըլլալնիս ծանուցանելով :

« Մնամ Սրբութեան ձերում,

« Սրտակից բարեկամ
ՄԿՐՏԻՉ ՄՈՄԵՆՏԵՆ.

« Գերապատիւ Ս. Սարգիս վարդապետի ցանկալի Սուրբ Հօրս Աջոյն անձկանօք համբոյր կըմատուցանեմ. սոյն գիրս նորին Սրբութեան ալ մատուցանելոյ կըխնդրեմ : »

Հարկ չկայ ըսել քեւ ինչպէս իւրաքանչիւր բառին, իւրաքանչիւր տողին եւ իմաստին մէջ նամականագրին եռանդուն ազգասիրութիւնն ու ազնիւմար դասեր ոգին քաջապէս կը փայլին : Այս միայն յիշեցնեմք մեր սիրելի ընթերցողաց որ Մկրտիչ Աղան վարժարանիս մէջ դեռ անասակ հօրաբարոյ գտնակ մը ունի. գիտեմք որ խիստ շատ կըսիրէ գայն, եւ սակայն իբրեւ քեւ գանիկայ չունենար՝ եւ ոչ անունն անգամ կը յիշէ, այլ խելքն ու միտքը ճշմարիտ եւ անձնուրաց ազգասիրութեամբ վառուած՝ բոլոր գրութիւնը հասարակաց օգտին՝ ամբողջ ազգին յառաջադիմութեանը վրայ կը պտըտի. վասն զի բոլոր ազգին որդիքը իւր որդիքը կը համարի, եւ կըմտածէ՝ եւ կարի իրաւամբ.

որ եթէ անոնք կրթուին, սովորին, մարդ ըլլան, հարկաւ իր որդին ալ, իր քոռունքն ալ կը կրթուին, կըսովորին, մարդ կըլլան: Այսպիսի անշահասէր, անձնուրաց եւ վսեմախոհ ազգասիրաց ան դուլ ջանքովն առաջ գնացեր են Եւրոպիոյ քաղա-

քակիրք ազգերը. չիք տարակոյս որ մեր Հայոց ազգն ալ պիտի երբայ, մանաւանդ զի ուրախութեամբ կըտեսնեմք որ այսպիսի քաջընտիր ազգասիրաց գեղեցիկ թիւը փոխանակ պակսելու՝ օրէ օր կաճի կաւելնայ:

ԱԶԳԱՍԻՐ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ.

Ազգասիրութիւնը այնպիսի լոյս մը եղած է այս տարիներս նաեւ մեր ազգին մէջ՝ որ անով կըփայլին կըշողշողան աշխարհիս ամեն կողմը գտնուած Հայերն ալ: Ռուսաստանէն եկան Փարիզ մօտերս՝ ուրիշ քանի մը ազգասերներէ զատ՝ Շուշեցի Պ. Սարգիս Ղահրամանեան Յովհաննիսեաց եռանդուն եւ խոհական երիտասարդը, եւ Ղալարեցի Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց. ասոնց ազգասիրութեանը մէք ալ ականատես վկայ ըլլալով, սիրով կըհրատարակեմք հոս Պատկանեան Պ. Ռափայելին անոնց Փեթրպուրկէն ճամբայ ելած ժամանակը շարադրած երկու ոտանաւորները, որ քէ հեղինակին պատիւ կըբերեն եւ քէ այն ազգասեր բարեկամներուն:

Ի հրաժեշտ Ղահրամանեան Պարոնին.

Մեր փոքրիկ խումբը անըսփովի բողած՝
Գրնում ես, եղբայր, դու յերկիր օտար.
Ա՛յս քէ գիտնայիր՝ ճրքան մեր յաջաց
Արցունք պիտ' քափենք մենք քեզի համար:

Թողիր Հայրենիդ, բողիր Հայաստան,
Պանդըխտի նման եկար դեպ՝ Հիւսիս,
Բայց քու ջերմ հոգին անշէջ հրոյ նման
Միշտ բոցոտ մնաց ի սեր Հայ ազգիս:

Արդ զընաս դեպ ի կողմն Արեւմտեան,
Ուր լոկ անուամբ է արեւը մտնում,
Բայց տիւ եւ գիշեր լոյսը հոգեկան
Անաղօտ լուսով յարատեւ փայլում.

Այն պայծառ, նըշոյր իցէ քէ փայլին
Գու սրտի մէջը նորանոր լուսով.
Եւ երբ քու սրտի բաղձանք կատարին՝
Վերջստին առ մեզ դու շտապէ փութով:

Մենք քեզ կըսպասենք ակնապիշ աջբով,
Կըլիշենք անունդ ամեն մի վայրկեան,

Ինչպէս սիրտ մենք քեզ անկեղծ սիրով,
Նոյն եւ կըմընանք մինչ օրը մահուան:
Հաւատն դու միշտ մեր անկեղծ սիրոյն,
Յուսն քու բարի ըղձի կատարման,
Եւ որ քան զամեն բան է գերագոյն՝
Սիրէ յար եւ միշտ մեր մայրն հայաստան:
Առ ժամս փարատէ կարօտն հայրենեաց,
Ի սեր քու Ազգին դարձիր դու պանդուխտ,
Ազգասիրութիւն սովորիր յազգաց
Դեպ ի որս ճգտի սրտին քո սուրբ ուխտ:

Ի հրաժեշտ Իզմիրեանց Պարոնին.

Դու եւ ես բողնում, գրնում մեզանից,
Ու շատ հառաջանք քամում մեր սրտից.
Ուղիդ է երկար, եւ վայրքն անձանօր,
Տեր Աստուած լինի քո վերայ խնամօտ,
Պահպանէ քեզի, չխտայ փորձանքին
Դեր ի սեր խղձուկ որբուկ մեր Ազգին,
Որին սիրեցիր դու անկեղծ սիրով,
Ու ձեռն օգնութեան միշտ տըլիք զըրով.
Դընն, տնւր բարեւ մեր պանդուխտ եղբարց,
Որք քեզ պես բողած տըներըն իւր հարց
Գնացել են Փարեզ ի տես Լեւոնին —
Երկիրպագանել այն մեր սուրբ Շիրմին,
Որ իւր մեջ ունի մեր փառքըն Հարանց,
Հայերու սրտին յաւետ անմոռաց,
Ասն դու պանդուխտ մեր հայրենակցաց,
Որ կան եւ այստեղ շատ սրտեր վառած
Անշէջ հրով սիրոյ դեպ յայն Հայաստան,
Որ ամեն սրտից է սուրբ ապաստան.
Ոգի տուր նոցա, քաջալերէ շատ,
Որ սիրով առ Հայն, լինին միշտ առատ.
Ձի կորուսանեն հոգին ազգութեան,
Ձի ճըգեն բերնից լեզուն Հայկական:

ՌՈՒՍԱՆՈՂ ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԵՏԿԱՆԵԱՆ.